

Istorijski arhivi i kreiranje izvornih digitalnih zapisa

SNEŽANA PEJOVIĆ

Archivist, Montenegro State Archives - Kotor Historical Archives - Head of Department, Stari grad 318, Tel. +382 32 325-178, 85 330 Kotor, Crna Gora (ME)

e-mail: snezana.pejovic@dacg.gov.me; pejsib@t-com.me.

The president of the Centre for the Preservation and Presentation of Kotor Documentary Heritage «NOTAR», Stari grad 477, Tel/Fax + 382 32 304 817; (0)77 273 232; + 382 69 056 342; 85 330 Kotor, Crna Gora (ME)

e-mail: cdknotar.ko@t-com.me

Joško KATELAN

Archivist, Montenegro State Archives - Kotor Historical Archives, Stari grad 318, Tel. +382 32 325-178, 85 330 Kotor, Crna Gora (ME)

e-mail: joni@t-com.me

Historical Archives and Born Digital Records

ABSTRACT

The paper deals with the specificities of handling historical documents when it comes to the application of IC technologies and the creation of new, digital records, in the process of their arrangement, processing, protection and presentation. Besides general attitudes related to this issue, as perceived from the viewpoint of contemporary archival theory and practice, descriptions have been given of the cases from the practice of Montenegro State Archives. The goal of this paper is to draw attention to expert public to the difficulties archival profession in underdeveloped countries is faced with in its efforts to preserve archival cultural heritage, both the one stored in archives, and the one being created with the ever so widely used information technologies through all forms of human activity, including the overall archival practice.

Key words: historical archives, modern technologies, digitization, born digital records, digital databases, cadastral records, Austro Hungarian Cadastre, users

Archivi storici e documenti nativi digitali

ABSTRACT

Il testo analizza le specificità di gestione dei documenti storici nell'applicazione delle tecnologie di IC e nella creazione di record digitali, nel processo del loro ordinamento, elaborazione, protezione e presentazione. Oltre ad tematiche generali correlate a questo problema, così come è percepito dal punto di vista della teoria e pratica archivistica contemporanea, vengono fornite descrizioni di casi pratici verificatisi degli Archivi di Stato del Montenegro. Obiettivo del presente articolo è quello di attirare l'attenzione del pubblico esperto sulle difficoltà che la professione archivistica nei Paesi sottosviluppati si trova ad affrontare per preservare il patrimonio culturale archivistico, sia quello memorizzato negli archivi che quello creato con le tecnologie dell'informazione, mai così ampiamente usate in tutte le forme delle attività umane, inclusa la pratica archivistica.

Parole chiave: archivi storici, tecnologie moderne, digitalizzazione, documenti nativi digitali, database digitali, documenti catastali, Catasto Austro-ungarico, fruitori

Zgodovinski arhivi in ustvarjanje izvornih elektronskih zapisov

IZVLEČEK

Prispevek obravnava posebnosti pri delu z zgodovinskim arhivskim gradivom, ko je govora o uporabi IT tehnologije in ustvarjanju novih, digitalnih zapisov v procesu urejanja arhivskega gradiva, obdelave, zaščite in predstavitve. Poleg splošnih stališč o tem problemu z vidika sodobne arhivske teorije in prakse, so v prispevku opisani primeri iz prakse v Državnem arhivu Črne Gore. Namen tega prispevka je, da pritegne pozornost javnosti na težave, s katerimi se sooča arhivska stroka v manj razvitih državah pri svojih naporih, da se ohrani arhivska kulturna dediščina,

tako tista, ki je že shranjena v arhivih, kot tudi tista, ki nastaja z uporabo informacijskih tehnologij na vseh področjih sodobnega človeškega delovanja, vključujoč tudi celotno arhivsko dejavnost.

Ključne besede: zgodovinski arhivi, nove tehnologije. Digitalizacija arhivske kulturne dediščine, izborni digitalni zapisi, digitalne podatkovne zbirke, zemljiško knjižni arhivski spisi, Avstro Ogrski kataster, uporabniki v upravne namene

Istorijski arhivi i kreiranje izvornih digitalnih zapisa

ABSTRAKT

U radu se govori o specifičnostima u rukovanju istorijskom arhivskom građom kada je riječ o primjeni IC tehnologija i stvaranju novih, digitalnih zapisa, u procesu njenog sređivanja, obrade, zaštite i prezentacije. Osim opštih stavova o ovom problemu gledano sa stanovišta savremene arhivske teorije i prakse, opisani su slučajevi iz prakse u Državnom arhivu Crne Gore. Cilj ovog rada je da obrati pažnju stručnoj javnosti na poteškoće sa kojima se suočava arhivska struka u manje razvijenim zemljama u svojim naporima da sačuva arhivsku kulturnu baštinu, kako onu koja je već pohranjena u arhivima, tako i onu koja nastaje sve širom implementacijom informacionih tehnologija kroz sve oblike savremenog ljudskog djelovanja, uključujući tu i kompletnu arhivsku djelatnost.

Ključne riječi: istorijski arhivi, nove tehnologije, digitalizacija arhivske kulturne baštine, izvorni digitalni zapis, digitalne baze podataka, zemljišno-knjižni arhivski spisi, Austro-ugarski katastar, korisnici arhivske građe u dokazne svrhe

1 Uvod

U najvećem broju zemalja, koje spadaju u takozvane „zemlje u razvoju“ i/ili „zemlje u tranziciji“, produkcija dokumenata u elektronskom formatu svoje početke bilježi uglavnom nakon devedesetih godina prošlog vijeka. U navedenim slučajevima ulazak u svijet informacionog društva svodio se na individualnu primjenu novih tehnologija, najviše kroz upotrebu elektronske pošte i Interneta. Sve do prvih godina 21. vijeka u većini zemalja teško se može govoriti o nekoj većoj količini digitalnih dokumenata koji nastaju u radu javnih organa i institucija, odnosno o stvaranju one vrste elektronske arhivske građe koja je trebalo da bude predmet brige arhiva i arhivista. U državama na području Balkana, koje su devedesetih godina bile zahvaćene ratom ili su bile u ratnom okruženju i pod međunarodnim sankcijama, kako je to bio slučaj i sa Crnom Gorom, informacione tehnologije se intenzivnije uvode u sve oblike društvenog djelovanja tek negdje pred kraj prve decenije novog vijeka. Korišćenje društvenih mreža i primjena drugih oblika novih tehnologija, pak, uzima maha tek nešto kasnije. Na primjer, u Crnoj Gori se počelo ozbiljnije prelaziti na elektronsko poslovanje usvajanjem „Strategije informacionog društva...“ 2004. godine, koja će biti obnovljena i razrađena 2009. god. Ovu strategiju je donijelo Ministarstvo za informaciono društvo Crne Gore, koje je osnovano godinu dana prije (*Pejović, 2010, str. 305-321*)¹. Iako su ovakva planska dokumenta, uz stvaranje i odgovarajućeg zakonodavnog okvira, predstavljala nagovještaj da će se voditi sveobuhvatnija briga o raznim oblicima elektronske dokumentacije u nastajanju, na žalost neki pokazatelji nas opominju da izvorna digitalna građa još uvijek ne uživa takvu valorizaciju i zaštitu koje bi bile garant njenog trajnog očuvanja. Iako se na polju elektronskog poslovanja iz časa u čas povećava broj subjekata koji u svakodnevnom radu koriste informaciono-komunikacione tehnologije, pa se samim tim velikom brzinom uvećava i količina elektronskih zapisa i nastaju razni digitalni formati, usavršavaju se i mijenjaju i hardveri i softveri, u pomenutim zemljama u koje spada i Crna Gora, još uvijek ima dosta lutanja. Prisutni su ozbiljni nedostaci u sprovođenju nadzora, u valorizaciji i zaštiti novonastalih zapisa još tokom njihove operativne funkcije, dok se o procedurama za trajnu pohranu digitalne građe govori tek u

1. Prvi crnogorski pružalac usluga u pristupu Internetu je počeo da radi u oktobru mjesecu 1997. godine. Bio je to provajder Internet Crne Gore i sve do 2003. godine bio je jedini operater. Crna Gora je do maja 2006. godina bila u sklopu dvočlane federacije države Srbije i Crne Gore. U toj zajedničkoj državi u februaru 1996. godine je bila uspostavljena Akademska mreža Jugoslavije, koja je preko provajdera BeotelNet spojena na Internet. Korisnicima u Jugoslaviji postali su dostupni svi Internet servisi, ali je korisnička populacija bila uglavnom ograničena na akademski krug. Donošenjem dokumenta „Strategija razvoja informacionog društva - put u društvo znanja 2003-2007“ u maju 2004. godine, Vlada Crne Gore je prepoznala i utvrdila za naredni četvorogodišnji period, kao svoj ključni prioritet, razvoj informacionog društva i elektronskih servisa u javnom i privatnom sektoru. Ovim dokumentom su zacrtane i razne aktivnosti u oblasti popularizacije informacionog društva i podizanju nivoa svijesti o potrebi stvaranja društva zasnovanog na znanju.

naznakama i uglavnom teorijski. Posebno je zabrinjavajuće kada se desi da iz svih procesa donošenja strategija i normativnih propisa u stvaranju savremenog informacionog društva, kao i u oblasti implementacije postupaka za prelazak na elektronsko poslovanje, arhiv bude u potpunosti isključen i krajnje marginalizovan i na nivou države, i na nivou njenih organa i institucija, kao što je to slučaj u Crnoj Gori (Pejović, 2015, str. 163-174). A kada je arhivska djelatnost na ovakav način zapostavljena, kada je minimalno prisutna u oblasti implementacije novih tehnologija i u izgradnji savremenog informacionog društva, teško se onda u takvim okolnostima može iskustveno i mjerodavno, sa pozicija arhivske teorije i prakse, govoriti o rukovanju izvornim digitalnim dokumentima, to jest o njihovoj arhivskoj obradi, trajnoj zaštiti i dostupnosti, i slično.

2 Istorijski arhivi i izvorna digitalna građa

Kada se uopšteno govori o istorijskim arhivima i primjeni informaciono-komunikacionih tehnologija u ovom tipu arhiva, u praksi se uglavnom srećemo sa aktivnostima na planu digitalizacije radi zaštite originala dokumenata i radi omogućavanja šire dostupnosti ovim arhivskim izvorima. Ipak, ako je riječ o stvaranju izvornih digitalnih dokumenata u istorijskim arhivima, tu spada sva građa koja nastaje kroz redovni posao arhiva (kancelarijsko poslovanje i ostale administrativne aktivnosti arhiva kao javne institucije), ali i oni digitalni formati koji se stvaraju kroz stručni arhivistički rad (izrada naučno-informativnih sredstava i raznih evidencija iz sređivanja, obrade i korišćenja arhivske građe), to jest spisi u formi elektronskog teksta, tabela, prezentacija, i sl.

Treba takođe naglasiti da istorijski arhivi po pravilu vode brigu o arhivskom materijalu koji je nastajao stoljećima unazad, pa teško da se, slijedeći zakonske propise, može naći izvorna digitalna građa drugog stvaraoca i imaoca u njihovim depoima. Uz to, čak i ona izvorna digitalna dokumentacija koja je nastala u administrativnom radu bilo kojeg istorijskog arhiva kao stvaraoca arhivske građe, prema arhivskom zakonodavstvu treba da se nakon isteka 30 godina od njenog nastanka preda onim arhivima koji su nadležni za kontrolu arhivske građe van arhiva i za njeno preuzimanje, na isti način kako je to slučaj sa ostalom arhivskom građom u tradicionalnom (analognom) formatu.

Zbog svega rečenog jasno je da je rukovanje izvornom digitalnom građom u istorijskim arhivima u okviru njihovog redovnog stručnog rada usmjereno na one digitalne formate koji nastaju kroz proces skeniranja i dalje softverske obrade radi izrade prezentacija i omogućavanja širokog korišćenja istorijskih arhivskih izvora, uključujući tu i razne slične aktivnosti kroz društvene mreže. Izvorna digitalna građa u istorijskom arhivu obuhvata i naučno-informativna sredstva koja su u formi elektronskog teksta, tabela, i sl.

Očigledno je da se u savremenom dobu dešava da se rad arhivista u istorijskim arhivima sve više usmjerava na pripremu istorijske arhivske građe za kreiranje novih oblika digitalnih zapisa, poput internet prezentacija, web portala, prezentacija arhivske građe kroz digitalnu formu na društvenim mrežama, i sl. Zbog toga smo očevici kako iz dana u dan narasta potreba da arhivisti posjeduju sve viši stepen informatičke pismenosti. Ali, pomoć i sudjelovanje IT stručnjaka u stvaranju novih digitalnih zapisa, kao i u procedurama za njihovo trajno čuvanje, je i potreba i neminovnost u svim arhivima u modernom dobu.

3 Iskustva i primjeri iz istorijskog arhiva u kreiranju izvornih digitalnih zapisa i njihovom održavanju

U arhivskoj struci nove tehnologije su otvorile razne mogućnosti, kako mogućnost trajne zaštite dokumenata skeniranjem i prenosom u digitalni format, tako i, nakon pojave Interneta i World Wide Web-a, mogućnost za sasvim drugačiju arhivsku obradu, kao i za raznovrstan spektar prezentiranja podataka i pružanja informacija iz arhivskih dokumenata širokoj javnosti. Već decenijama unazad je očigledno da arhivista mora da implementira informaciono-komunikacione tehnologije kroz sve segmente arhivske djelatnosti. Kako znamo iz prakse, inicijalna misao savremenih arhivista usmjerena je na to kako da se trajno i pouzdano zaštite dokumenta uz pomoć novih tehnologija. Posebno je ovo prisutno kod arhivista koji rukuju sa starom i oštećenom arhivskom građom, pa možemo konstatovati da su digitalne kopije dokumenata koje su nastajale u prvim godinama primjene novih tehnologija u arhivistici, samo vjerno prenosile fizičke karakteristike originala. Kao takve, one su primarno služile da se dobije kvalitetna kopija u papirnom formatu. Često, usljed skromnog tehnološkog znanja, arhivisti su u najvećem broju arhiva bez nekog plana i reda izrađivali skenirane kopije u raznim, obično niskim rezolucijama i gomilali ih često

bez odgovarajućih oznaka, pohranjujući ih u razne računare. Bez dalje softverske podrške te kopije dokumenata su obično ili zaboravljane ili su trajno izbrisane, tačnije izgubljene, posebno prilikom zamjene računara.

Kada govorimo o ovakvoj bazičnoj primjeni informacionih tehnologija u arhivima, to znači da je bila dugo vremena zadovoljena samo jedna od znatno šire palete mogućnosti koje savremene tehnologije mogu da pruže arhivskoj djelatnosti. I upravo kada je riječ o sve bogatijem spektru mogućnosti u korišćenju i prezentaciji arhivske građe, digitalizacija u arhivskoj struci sve više prerasta u vrlo inspirativan i kreativni posao. Tako arhivisti danas imaju priliku da stvaraju nove digitalne forme pružajući preko njih podatke i informacije savremenim, tzv. „digitalnim“ korisnicima, i to u kombinaciji audio, video, web, GSP tehnologija, i uz sve širu upotrebu društvenih mreža sa istom svrhom (Pejović, 2010, str. 305-306). Međutim, u aktuelnom ukrštanju tradicionalne arhivistike i sve šire i raznovrsnije primjene inoviranih razvojnih mogućnosti, neophodno je, i na nacionalnom i na međunarodnom planu, donositi precizne i redovno ažurirane smjernice o izradi digitalnih kopija arhivske građe i o postupanju sa njima na jednoj strani, i na drugoj o rukovanju sa izvornim digitalnim formatima građe, jer u protivnom postoji realna opasnost da 21. vijek postane razdoblje tzv. „digitalnog mraka“ (Pejović, 2015, str. 165)

Ako gledamo poziciju Crne Gore u svijetlu ubrzanog tehnološkog razvoja čitavog čovječanstva u zadnjim decenijama, možemo konstatovati da je njeno iskustvo kada govorimo o digitalizaciji kulturne baštine, više nego skromno². (Internet 1). U odsustvu planskog pristupa novim načinima zaštite i predstavljanja kulturne baštine sa državnog nivoa, u Crnoj Gori su na ovom polju već godinama prisutne samo pojedinačne inicijative. Obično se radi o manjim projektima i to ako su se neka od crnogorskih institucija i/ili nevladina organizacija sa područja kulturne baštine uključile u kakav međunarodni projekat, ili u rijetkim slučajevima da su samoinicijativno razvile sopstveni mini-projekat digitalizacije, i to najčešće uz finansijsku potporu obezbjeđenu iz nekog međunarodnog fonda³.

Nakon 1996. godine, kada je Crna Gora dobila mogućnost za korišćenja Interneta, otvorile su se i nove perspektive za razne projekte, pa i one na planu kulturne baštine, odnosno arhivskog nasljeđa. Tačnije, kada se Internet, odnosno njegov servis World Wide Web, proširio izvan prvobitno osmišljene naučne namjene, dobijena je prilika da se kulturna baština prezentira širokoj populaciji. Od svih institucija u oblasti kulturne baštine u Crnoj Gori među prvima je upravo Istorijski arhiv Kotor⁴ počeo sa primjenom novih tehnologija. Već 1997. godine napravljen je jedan multimedijalni kompakt disk (CD-ROM) sa uporednim prikazom dokumentarnog nasljeđa Kotora (arhivskim izvorima koji se čuvaju u ovom arhivu) i kulturno-istorijskim spomenicima sa teritorije grada Kotora i Kotorske opštine⁵. Uz to, nešto kasnije je dio iz sadržaja ovog CD-ROM-a poslužio za izradu Internet stranice Istorijskog arhiva Kotor⁶. (Pejović, 2010, pp. 305-321)

2. Najviše je urađeno u oblasti bibliotekarstva i to posebno u Nacionalnoj biblioteci Crne Gore. Oni su pod okriljem IFLA preveli priručnik: „Smjernice za projekte digitalizacije zbirke i fondova u javnom vlasništvu, posebno onih koji se čuvaju u bibliotekama i arhivima“ (vidi Internet 1), što je trebalo da bude osnovu za planiranje digitalizacije na nacionalnom nivou. Na žalost, nacionalna strategija na tom polju nije ni do danas donesena. Čak i Program zaštite i očuvanja kulturnih dobara, koji se usvaja na godišnjem nivou i za što Ministarstvo kulture Crne Gore obezbjeđuje finansijska sredstva, ne sadrži projekte digitalizacije kulturne baštine, osim što je u nekoliko navrata data podrška za digitalizaciju bibliotečke građe!

3. Koliko nam je poznato iz raznih strategija razvoja, planiranja budžetske raspodjele i sl., u Crnoj Gori nisu prisutna veća planska izdvajanja sredstava sa namjenom za digitalizaciju kulturne baštine. Takođe, i kulturne institucije i NVO sektor nisu aktivni, niti osposobljeni da povlači sredstva iz evropskih fondova u svrhu digitalizacije kulturne baštine.

4. Centralizacijom u arhivskoj službi 1992. godine je ukinuta samostalna kulturna institucija Istorijski arhiv Kotor i on postaje odsjek Državnog arhiva u Crnoj Gori. U ovom odsjeku se čuva najstarija arhivska građa koja postoji u Crnoj Gori, od početka 14. stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata.

5. Šire područje Kotorske opštine je 1979. godine upisano na UNESCO Listu prirodne i kulturne baštine.

6. To je bila među prvim internet prezentacijama u Crnoj Gori, a svakako prva kada su u pitanju institucije iz oblasti kulture i kulturne baštine. Takođe, čitav projekat je predstavljao prve korake u digitalizaciji kulturne baštine na teritoriji tadašnje federacije Srbije i Crne Gore. Opširno o (Vidi: Snežana Pejović, „Atlanti“ vol. 20, 2010, pp. 305-321).

Slika 1: 'Home page' prve Internet prezentacije Istorijskog arhiva Kotor

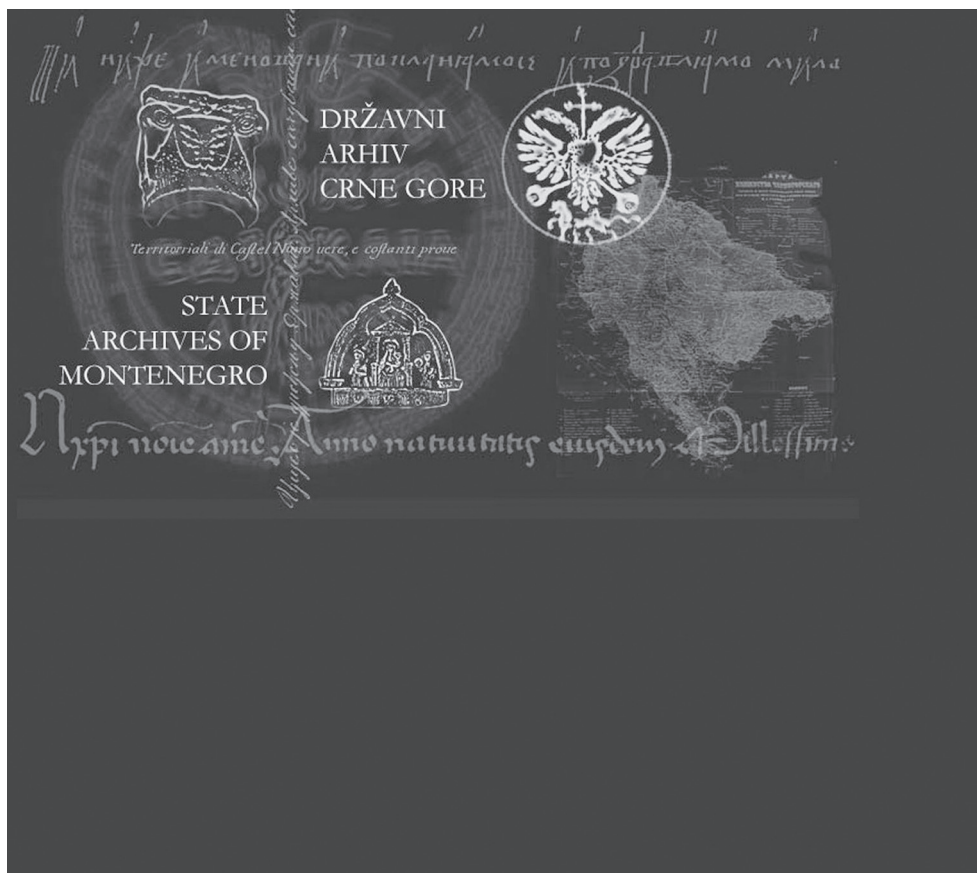
Zahvaljujući informatičarima sa Matematičkog instituta Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) u Beogradu, koji su bili inicijatori ovog projekta digitalizacije arhivske građe iz Istorijskog arhiva Kotor, a i u tehnološkom dijelu realizatori, ova web prezentacija Kotorskog arhiva je do danas sačuvana na njihovom serveru i dostupna za pretraživanje. (*Internet 2*). Treba naglasiti da su arhivisti iz Istorijskog arhiva Kotor bili aktivno uključeni u odabir dokumenata za prezentaciju, njihovo skeniranje i ocerovanje (OCR).

Za razliku od ovakvog profesionalnog postupanja Matematičkog instituta u Beogradu kada je u pitanju pohrana digitalnih formata, Državni arhiv Crne Gore nije imao ni znanja ni svijest da treba trajno da sačuva svoju prvu web prezentaciju (iz 2001. godine). Ona je nakon promjene domena trajno izbrisana⁷. Inače, ovaj digitalni „proizvod“ Državnog arhiva Crne Gore je koristio hosting na provajderu Internet Crne Gore. Tako se desilo, na žalost, da Državni arhiv koji treba da brine o trajnom čuvanju elektronske arhivske građe, elektronskih prezentacija i baza podataka, nije poslao ni upozorenje, ni preporuku provajderu da se prva digitalna prezentacija nacionalnog arhiva mora trajno pohraniti⁸. Inače, ova web prezentacija Državnog arhiva Crne Gore je bila postavljena na adresi: www.dacg.cg.yu, i to u verziji na crnogorskom i na engleskom jeziku. Arhivisti Državnog arhiva iz tri arhivska odsjeka sa najstarijom arhivskom građom su bili uključeni u pripremu tekstova (uvodnih o instituciji, izboru dokumenata, kratkih sadržaja dokumenata, i sl.) i izradu digitalnih kopija dokumenata. Web stranicu su pripremili IT stručnjaci sa Prirodno-matematičkog fakulteta (Univerzitet Crne Gore). U horizontalnom meniju bilo je moguće pretraživati podatke sistematizovane u nekoliko kategorija: *Novosti*, *O arhivima*, *Organizaciona šema Državnog arhiva*, *Karta* (aktivna mapa sa svim crnogorskim opštinama. Klikom na grad otvarali su se nazivi arhivskih odsjeka sa potrebnim kontaktima), potom su prikazane *Aktivnosti* (projekti, publikacije,

7. Obnavljanjem državnosti Crna Gora je dobila novi domen, čime je ugašen prethodni sa oznakom „YU“. Tačnije, u septembru 2006. godine Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO), objavila je da je Crnoj Gori dodijeljen „ME“ kao nacionalni vrhovni domen.

8. Klikom na prvobitnu internet adresu pretraživač prebacuje na sadašnju web stranicu Državnog arhiva. Podaci o ranijoj verziji nisu sačuvani niti u tekstualnom obliku, niti postoji mogućnost da se pogleda prva web prezentacija. Ne posjedujemo podatke da je ona sačuvana na nekom hard disku.

izložbe Arhiva), *Izložba dokumenata* (izbor najznačajnijih dokumenata prikazanih putem digitalne slike sa pratećom legendom), i na kraju *Autori prezentacije*. (Pejović, *Atlanti* 2010, pp. 315)⁹.

Slika 2, Internet prezentacija Državnog arhiva Crne Gore iz 2001. godine

I u novije vrijeme iskustvo crnogorskih arhivista na polju izrade novih digitalnih formi se opet sveo na aktivnosti arhivista iz samo jednog odsjeka Državnog arhiva, Istorijskog arhiva Kotor. Naime, prije par godina je realizovan projekat iz oblasti digitalizacije arhivske građe, tačnije izrađen je web portal pod nazivom „Archivum“ sa dokumentima iz Istorijskog arhiva Kotor. Kada je riječ o predstavljanju arhivske kulturne baštine *online* u Crnoj Gori, ovakav web portal predstavlja pionirski posao. Možemo ga smatrati i pilot projektom, jer je on obuhvatio samo manji dio jedne arhivske cjeline, tačnije arhivskog fonda, uz očekivanje realizatora da će se u Crnoj Gori pobuditi interes i pronaći finansijska sredstva da se projekat dalje razvija, unaprijedi i završi. Na žalost, to se do danas nije desilo. Projekat čak nije podstaknuo ni druge subjekte u Crnoj Gori, ni one van arhivske struke, da se zainteresuju i da im on posluži kao uzor za rad na digitalizaciji kulturne baštine. Projekat se, na žalost, nije odvijao pod okriljem Državnog arhiva, niti uz finansijsku pomoć države Crne Gore, niti je uprava Državnog arhiva pokazala interesovanje da se web portal održi i da se na njemu dalje radi. Ovaj projekat je realizovan kroz civilni sektor, to jest angažovanjem dvije nevladine organizacije od kojih se jedna bavi zaštitom i prezentacijom dokumentarnog nasljeđa, a druga kulturnom saradnjom između Crne Gore i Italije. To su: *Centar za njegovanje i prezentaciju dokumentarnog nasljeđa Kotora - NOTAR* i *Zajednica Italijana Crne Gore - Kotor*.

Finansijska podrška je obezbjeđena kroz međunarodni konkurs i od stranog donatora¹⁰. Naime, u

9. Godine 2011. Državni arhiv je izradio novu web stranicu, na adresi www.dacg.me, i nedavno je vršio njen redizajn. Ponovo ne postoji nikakva zvanična informacija da li je prethodna verzija arhivirana u vidu kopije na hard disku ili nekom serveru, što je manje vjerovatno.

10. Nevladina organizacija *Centar za njegovanje i prezentaciju dokumentarnog nasljeđa Kotora - NOTAR* je konkurisala za sredstava kod Regije Veneto koja je kroz dvije tranše pružila određenu finansijsku podršku za izradu projekta digitalizacije jednog dijela vrijednog i značajnog arhivskog fonda iz Istorijskog arhiva Kotor, kroz program i sredstva namijenjena očuvanju, zaštiti i prezentaciji kulturnog nasljeđa koje je stvarano u periodu venecijanske uprave u Dalmaciji.

projektu se radi o digitalizaciji jednog dijela važnog i veoma oštećenog arhivskog fonda, koji se uz to često konsultuje: „Upravno-politički spisi vanrednih providura Mletačke republike (1684-1797)”¹¹. Softverskom obradom arhivskog fonda u cjelosti, kao i svake pojedinačne fascikle, uz poštovanje međunarodnih arhivskih standarda, urađena su naučno-informativna sredstva u elektronskom formatu i to uporedo na crnogorskom i italijanskom jeziku. Portal sadrži i digitalne slike arhivskih dokumenata koje su pretražive u veoma visokoj rezoluciji i to *online*¹². Takođe omogućeno je pretraživanje pojmova (imenski i predmetni indeks) kroz naučno-obavještajna sredstva. (*Internet 3*).

Izrada web portala se odvijala u kontinuiranoj saradnji arhivista Istorijskog arhiva Kotor sa italijanskim proizvođačima softvera: *Hyperborea* iz Pize i *M.I.D.A. Informatica* iz Bergama, tačnije u saradnji sa njihovim informatičarima i arhivistima. Implementirani su dva softvera proizvođača *Hyperborea* i to onaj za sređivanje i obradu arhivske građe (*Arianna3*, primijenjen je originalni italijanski softver i verzija koja je prevedena na crnogorski jezik) i softver za eksportovanje na internet (*AriannaWeb*).

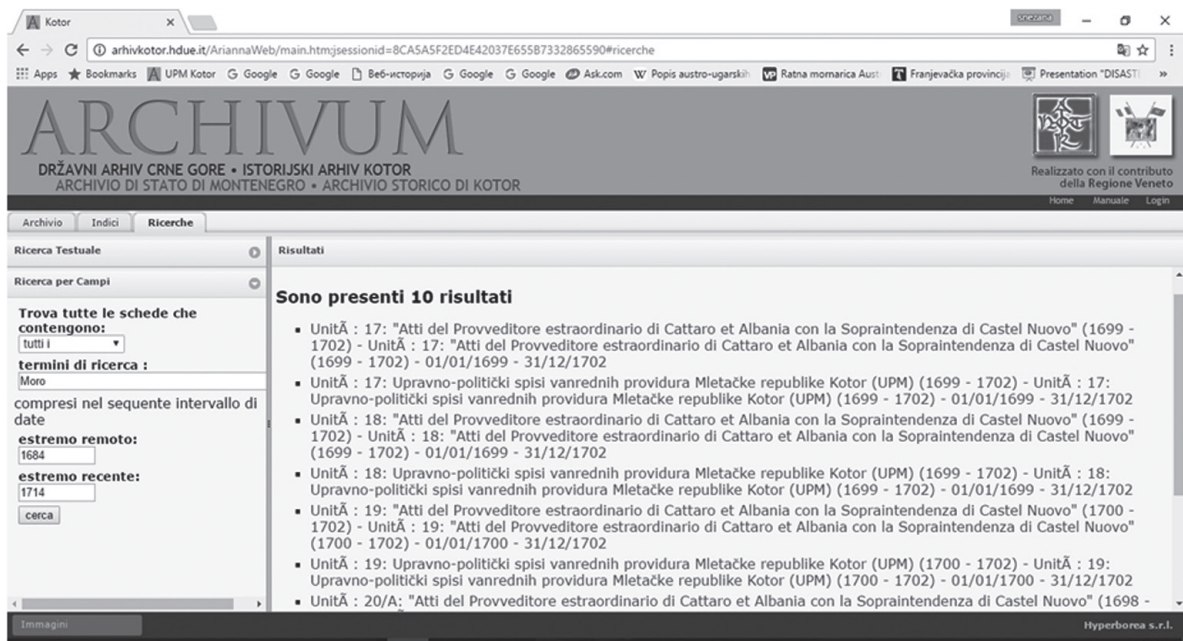
Uz sve naprijed rečeno, treba još naglasiti da su projekti digitalizacije poput ovoga značajni, jer na planu primjene novih tehnologija u arhivskoj struci pokazuju kako je moguće objediniti dvije različite arhivske tradicije, u ovom slučaju crnogorsku i italijansku, a takođe ukazuju na važnu stvar - kako u oblasti digitalizacije koja iziskuje veliko finansijsko investiranje, treba koristiti iskustva i proizvode onih koji su dugo u ovom poslu. To je važno i radi veće garancije da će se dostići željeni kvalitet kod finalnog proizvoda, ali i radi uštede finansijskih sredstava. (*Pejović, 2013a, 2013b, 2016, Internet 3*)

Slika 3, Web portal ARCHIVUM, Inventarski popis fonda i digitalna slika dokumenta

11. Količina arhivske građe je 39,80 m, to jest arhivski fond broji 208 fascikli, odnosno 228 arhivskih kutija. Dokumenta u ovom arhivskom fondu koja su stvarana duže od jednog stoljeća u kancelariji vanrednog providura Mletačke republike u Kotoru su važna za široki region, ali i za druge države, posebno nasljednice tada moćnih zemalja kao što je bila Mletačka republika i Otomansko carstvo.

12. Skenirano je softverski obrađeno 28.870 dokumenata iz 21 arhivske fascikle. (*Vidi: Internet 3*).

Slika 4, Web portal ARCHIVUM, Pretraživanje kroz arhivski fond i pojedinačne fascikle

4 Arhivska građa Austro-ugarskog katastra u Državnom arhivu Crne Gore - izazovi i problemi u njenom očuvanju i korišćenju

Prije nego kažemo nešto o iskustvu arhivista u Državnom arhivu Crne Gore, odnosno u Istorijskom arhivu Kotor vezano za realizaciju projekta digitalizacije Austro-ugarskog katastra, pomenućemo riječi Trudi Peterson koji se odnose na ovu vrstu arhivske građe, po mnogo čemu specifičnu i možemo reći čak i „osjetljivu“ gledano sa stanovišta njene uloge u ostvarivanju prava i sloboda građana. Trudi Peterson je izjavila da „se čini da je mali broj nacionalnih arhiva angažovan na projektima digitalizacije zemljišnih evidencija, koje su najvažnije evidencije u domenu vlade. Često izgleda da zemljišne evidencije ostaju neograničeno vrijeme u posjedu nadležnog ministarstva. Arhivisti treba da budu uključeni u očuvanju ovih evidencija, uključujući tu i digitalizovanu građu, bilo da su iste predate arhivima na čuvanje ili ne.“ (*Internet 4*)

Nadovezujući se na ove konstatacije, treba podsjetiti da su u Austriji zemljišno-knjižne evidencije vođene gotovo besprijeckorno i da se takav način premjera i knjiženja održao više stotinu godina. Na žalost, sa ovakvim vođenjem evidencija se nije nastavilo u bivšoj Jugoslaviji, čak ni na onim područjima koja su do Prvog svjetskog rata bila u sklopu Austrijske monarhije i u kojima je ovaj sistem knjiženja bio na snazi tokom austrijske uprave.

Tako na primjer u Socijalističkoj Jugoslaviji vođenje evidencija se vršilo sporadično i neažurno, pogotovo nakon postupaka nacionalizacije. Uz to, u ruralnim sredinama prenosi vlasništva, obično nakon smrti određene osobe, često nisu bili knjiženi, pa su se porodice oslanjale na sjećanja i usmenu tradiciju. Po pravilu je dolazilo do praćenja stanja naknadno, pa je i utvrđivanje stvarnih vlasnika postalo veoma složen postupak. Zbog toga dolazi do velikog broja sudskih procesa koji se vode ili između članova porodice, ili sa novim vlasnicima koji su legalnim putem došli do nekretnina, a koje su prethodno bile nezakonito prenesene sa jednog vlasnika na drugog. Takvo stanje neažurnosti evidencija kod stvaralaca katastarskih spisa je dovelo do toga da zemljišno-knjižna arhivska građa iz Austro-ugarskog perioda postane visoko operativna i da nakon njenog prispjeća u arhiv ostane i dalje operativna. U ovom slučaju stvaralac/imalac arhivske građe, Uprava za nekretnine Crne Gore, je doprinijela takvom stanju, jer nije ništa uradila na usklađivanju i ažuriranju starih zemljišnih evidencija sa novim katastarskim premjerima. Ako se tome doda da isti imalac nije vodio dužnu brigu o očuvanju ove vrijedne arhivske građe, pa je ona veoma oštećena i jednim znatnim dijelom i uništena, sve to iziskuje velike napore arhivista da ovu građu čuvaju i štite shodno arhivskim zakonskim propisima i onim o kulturnoj baštini, a da istovremeno omogućе nesmetan i neograničeni pristup i njeno korišćenje od strane izuzetno velikog broja zainteresiranih subjekata.

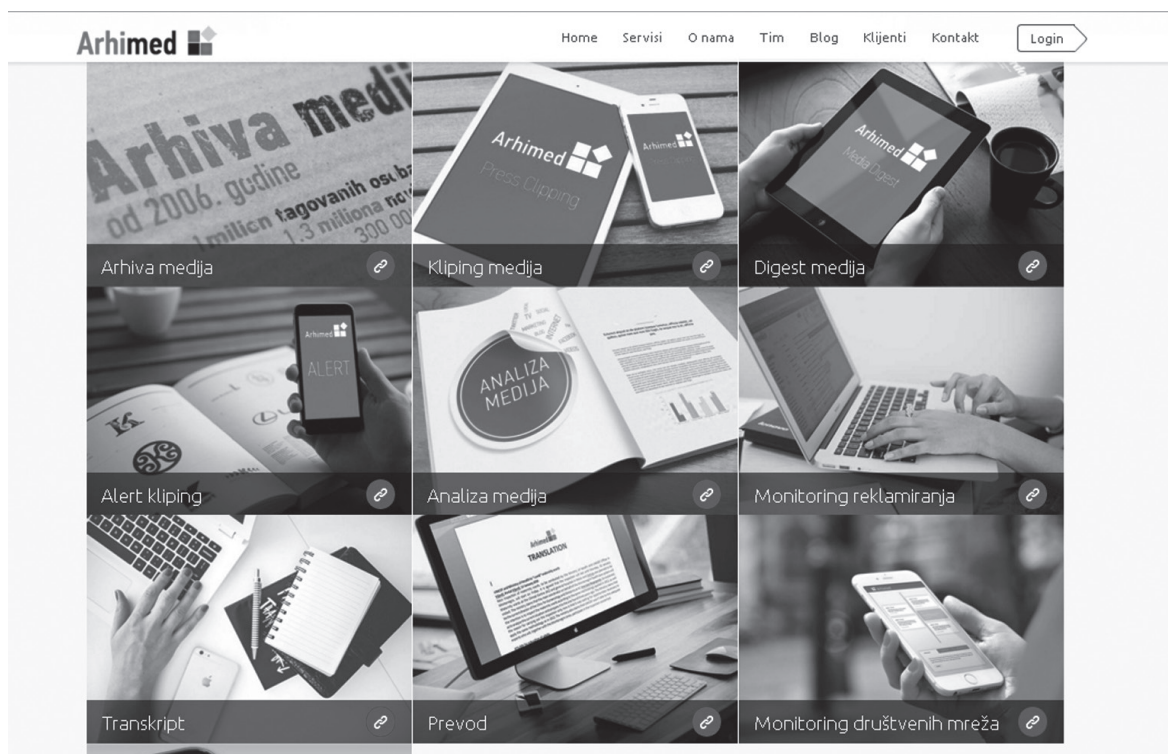

Postupci denacionalizacije i restitucije, koji su postali vrlo aktuelni tokom i nakon tranzicionih i drugih promjena u državama bivše Jugoslavije, učinili su da arhivi budu naglo pritisnuti velikim brojem zahtjeva za konsultovanjem ove vrste imovinsko-pravnih evidencija, što je arhive dodatno opteretilo poslovima koji nisu striktno u domenu arhivske struke. Enormno povećan broj korisnika ovog profila predstavlja veliki problem, jer oni ne prepoznaju arhiv kao instituciju koja je na prvom mjestu dužna da brine o trajnom očuvanju arhivske građe, naročito one koja je po svojim karakteristikama od posebnog značaja i na nacionalnom, ali i međunarodnom planu, kako je to slučaj sa ovim zemljišno-knjižnim evidencijama.

Digitalizacija ove vrste arhivske građe se stoga nameće kao neodložna potreba i gledano iz više uglova, ona predstavlja najprihvatljivije rješenje za arhive koji je posjeduju kako bi bili u stanju da svim zainteresovanim subjektima omoguće korišćenje ovih specifičnih arhivskih izvora na najbezbolniji način. Digitalizacija predstavlja korak naprijed u zaustavljanju daljeg uništavanja ove osjetljive i već veoma oštećene građe, a istovremeno u omogućavanju njene široke dostupnosti. To je put da ka rasterećenju i arhiva i arhivista na prvom mjestu od onih poslova koji nisu uvijek strogo gledano arhivistički i zbog kojih, gledano dugoročno, često trpi arhivska struka.

5 Postupak digitalizacije zemljišno-knjižnih evidencija u arhivskim odsjecima Državnog arhiva

Cjelokupan posao digitalizacije zemljišno-knjižnih evidencija u Državnom arhivu Crne Gore povjeren je firmi ARHIMED iz Podgorice, iako ova firma nema prethodno iskustvo na planu digitalizacije arhivske građe, posebno ne istorijske i rukopisne. Izbor firme i pregovaranje vodila je uža uprava Državnog arhiva, bez konsultovanja sa arhivistima koji rade sa zemljišno-knjižnom arhivskom građom. Tako je arhivistima ostalo do kraja nejasno koje su to reference koje su preporučili ovu firmu za složen i odgovoran posao digitalizovanja rukopisne kulturne baštine¹³ (*Internet 5*).

Slika 5, ARHIMED. 'Home page' firme koja je digitalizovala zemljišno-knjižne spise u Državnom arhivu Crne Gore

13. Kako stoji na web stranici ove firme, ARHIMED se od 2006. do danas razvio se u lidera na tržištu usluga praćenja i analize medija u Crnoj Gori, sa najsavremenijim sistemom za digitalno arhiviranje objava. Posjeduje prvu digitalizovanu arhivu medijskih sadržaja u Crnoj Gori sa preko 2 miliona novinskih članaka, 600 hiljada TV priloga i emisija, kao i 2 miliona web članaka. (*Vidi: Internet 5*)

ARHIMED je sklopio ugovor sa Državnim arhivom za digitalizaciju kompletne zemljišno-knjižne građe austrijskog perioda koja se čuva u arhivskim odsjecima u Baru, Budvi, Herceg Novom, Kotoru, kao i u Istorijskom arhivu Kotor. Treba napomenuti da se najveća količina ove građe nalazi upravo u dva odjeljenja Državnog arhiva Crne Gore koja postoje u Kotoru. Naime, radi se o broji od 613 knjiga vlasništva koje se odnose na ukupno 49 katastarskih opština, a koje pokrivaju geografsku teritoriju opština Tivat i Kotor. Pored ovih zemljišnih knjiga, digitalizacijom su obuhvaćene i knjige takozvanih *Spiskova parcela*, sa podacima o površinama zemljišta i zgrada, a koje se čuvaju u Arhivskom odjeljenju Kotor.

Ono što je važno reći je da izradi projektnog zadatka i zaključivanju ugovora nije prethodila detaljna analiza stanja ove građe od strane izvršioca, drugim riječima niko iz firme ARHIMED nije prethodno obišao arhivske odsjeke da bi se uvidom u arhivsku građu koja je predmet digitalizacije prikupili svi relevantni podaci o količini i stanju dokumenata i da se shodno tome odrede pripremni poslovi, izvršioci tih pripremnih poslova na građi i potom da se utvrdi precizno dinamika čitavog procesa digitalizacije. Osim toga, te podatke nije bilo moguće dobiti od naručioca projekta - Državnog arhiva Crne Gore, odnosno Uprave, koja je bila jedini involvirani pregovarač, jer oni osim inventarskih popisa zemljišno-knjižnog fonda nije raspolagala detaljnim stanjem i opisima. U stvari ni arhivisti iz pomenih arhivskih odsjeka nisu imali tačne podatke o stanju dokumenata u ovom arhivskom fondu, s obzirom na to da je ova arhivska građa u svim odsjecima Državnog arhiva primljena od stvaraoca/imaoca - Uprave za nekretnine, u potpuno nesređenom stanju, nepopisana, sa vidnim i velikim fizičkim oštećenjima, kako uveza svežnjeva, tako i gotovo svakog dokumenta u svežnju. U međuvremenu od primopredaje do početka digitalizacije nije obavljena detaljna arhivistička obrada, niti su vršene konzervatorsko-restauratorske intervencije.

Firma ARHIMED je odlučila da krene sa projektom u arhivskom odsijeku u kojem arhivisti nisu imali nikakva prethodna iskustva u primjeni novih tehnologija u sređivanju i obradi arhivske građe, za razliku od arhivista u Istorijskom arhivu Kotor. Što je najgore projektom nije planirano uključanje arhivista, čak ni u pripremi arhivske građe za njeno skeniranje! Sasvim sigurno možemo da tvrdimo da je to negativno uticalo na tok realizacije projekta, jer neka prethodna iskustva arhivista, makar ona bila i skromna, mogla su doprinijeti makar da se proces digitalizacije ubrza.

Uz takve manjkavosti u predviđanju, planiranju i izradi projektnog zadatka, tek kada se otpočelo sa realizacijom projekta sagledala se sva težina poduhvata, kao i brojni problemi. Otežavajuća okolnost je bila ta što je ovo bio prvi susret firme ARHIMED sa ovakvom vrstom materijala¹⁴. Rukopisna građa koja je pisana na arhaičnom, italijanskom jeziku (mletački dijalekat), sa velikim oštećenjima postojećih dokumenata i sa iskidanim i uništenim spisima u svežnjevima, uz oštećene uveze, stvorila je na prvom mjestu velike probleme licima koja su za firmu ARHIMED vršila skeniranje¹⁵. Kako je projekat podrazumijevao i izradu pretražive baze podataka (po imenima vlasnika, katastarskim opštinama, po brojevima čestica zemalja i zgrada), dakle izradu meta-podataka, to je predstavljalo dodatni izazov na prvom mjestu za neposredne izvršioce u skeniranju arhivske građe, ali isto tako i za informatičare iz ARHIMED-a. Odmah na početku se pokazalo koliko je čitav posao bio otežan, jer ni firma ARHIMED, ali na žalost ni Državni arhiv, nisu uzeli u obzir, niti su u bilo kojoj etapi posla predvidjeli da je neophodno učešće arhivista, kako u poslovima na pripremi arhivske građe za skeniranje (prethodno sređivanje i obrada, kao i konzervatorski poslovi), tako i u prikupljanju i obradi podataka i informacija za izradu meta-podataka¹⁶. Međutim, kako je posao odmicao firmi ARHIMED je postalo jasno da uprkos što projektnim zadatkom nije predviđeno angažovanje arhivista, da im je neophodna ova vrsta stručne pomoći. Tako su naknadno i van projektnog zadatka, arhivisti u svim odsjecima konstantno bili „u pripravnosti“ i na usluzi kako bi što je više bilo moguće rastumačili sve nejasnoće počev od istorijata knjižnih premjera, načina vođenja evidencija, nastajanje promjena ažuriranjem unosa, i sl., kao i da pruže stručnu pomoć pri transkripciji rukopisa sa ciljem da se izbjegniju krupne greške u finalnom digitalnom proizvodu.

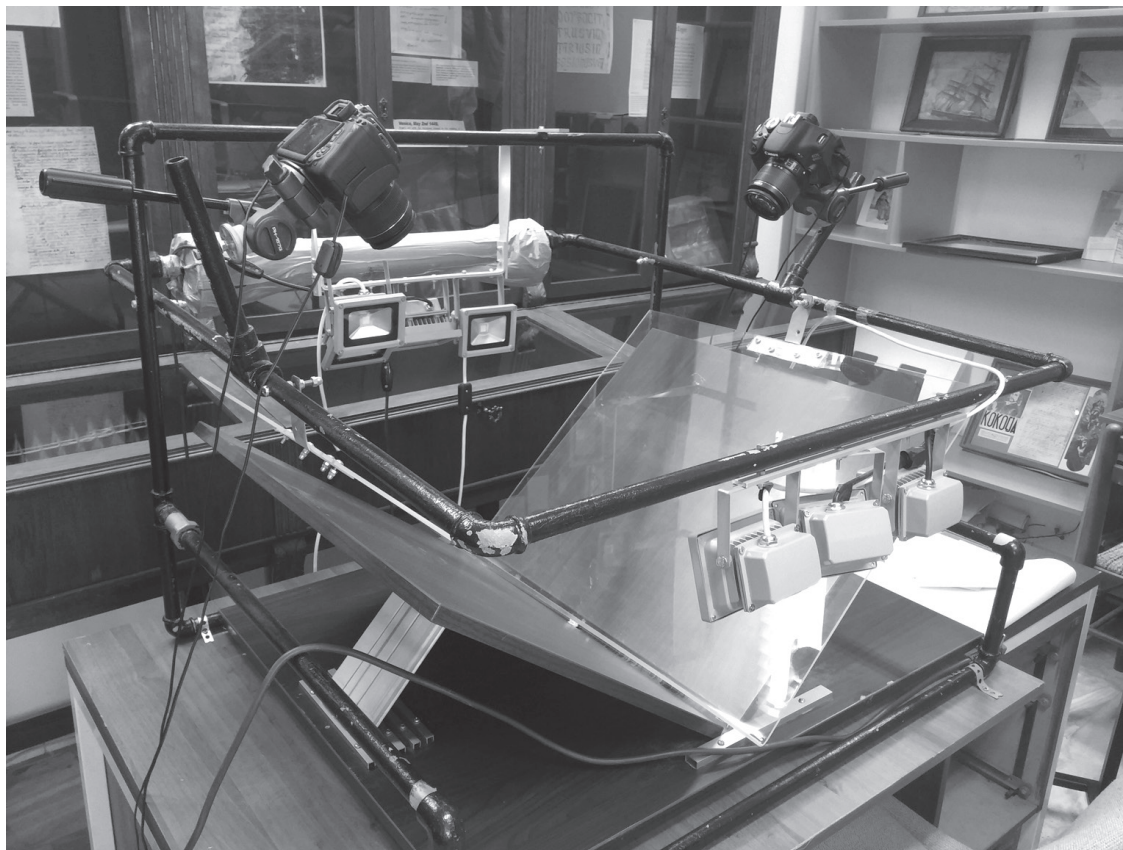
Druga otežavajuća okolnost u realizaciji projekta se ogledala u činjenici da se proces digitalizacije odvijao uz korišćenje nestandardizovane opreme. Naime, umjesto da se koriste skeneri sa performansama

14. Njihovo prethodno iskustvo sa srodnom građom je bilo u digitalizaciji jednog novinskog lista iz vremena nakon Drugog svjetskog rata.

15. Angažovane su osobe koje su tek završile grafički dizajn, bez ikakvog iskustva u bilo kakvom skeniranju i digitalnoj obradi arhivske građe, kojima je to bio čak prvi susret sa arhivom i arhivskim dokumentima. Osim toga, one nisu poznavale ni italijanski jezik, niti su vladale paleografijom.

16. Na primjer, upis vlasništva u zemljišnim knjigama je u rukopisu i najvećim dijelom na arhaičnom italijanskom jeziku, pa se informatičarima kod izrade baze podataka pojavio krupan problem kod transkripcije vlastitih imena, toponima, brojeva.

za snimanje starih, oštećenih i uvezanih rukopisnih dokumenata, koji se mogu naći na tržištu i koji zadovoljavaju sve standarde za digitalizaciju istorijske građe, ovaj proces u Istorijskom arhivu Kotor i u drugim arhivskim odsjecima se odvijao na ručno izrađenim platformama izrađenim od panel ploča i sa konstrukcijom od vodovodnih cijevi i pleksiglasa koja je teška za rukovanje, kao i halogenih reflektora. Na toj konstrukciji su montirane dvije digitalne kamere marke *Canon 600D*, tačnije sve je napravljeno u pokušaju oponašanja standardne opreme renomiranih proizvođača. Već samo saznanje da su halogeni reflektori emitovali nedopustivo veliku toplotu dovoljno govori u prilog činjenici da su prekršena neka od osnovnih načela i propisa za zaštitu arhivske građe tokom procesa skeniranja.

Slika 6: Ručno radena oprema za digitalizaciju, sa kamerama *Canon 600D*

Uz to treba pomenuti da je tokom rada vrlo često dolazilo do kvarova na opremi, što je uzrokovalo višednevne prekidne rada. Upravo činjenica da se radilo na nestandardnoj opremi uticala je i na dužinu procesa skeniranja, koje je uz manje prekide samo u Istorijskom arhivu Kotor trajalo oko 18 mjeseci, a firma ARHIMED je planirala da sve završi za najviše pola godine!

Digitalne datoteke su na dnevnoj osnovi slate, obično na USB flash memoriji, za Podgoricu u sjedište firme, gdje je nama nepoznati i broj i stručni profil izvršilaca radio na kontroli skeniranih kopija, softverskoj obradi i na izradi meta-podataka.

Kako je vrijeme odmicalo, odgovorni u ARHIMEDU, uostalom kao i svi privatnici, gubili su strpljenje i htjeli su da se posao što brže okonča. Zbog te žurbe neminovno je dolazilo do pogrešaka, pa su se jedne te iste knjige, iako su u već bile znatno oštećene, morale više puta iznositi iz depoa i ponovo snimati, bilo u cjelini ili pojedine stranice, što je u znatnoj mjeri doprinijelo njihovom dodatnom habanju i pogoršanju ionako lošeg fizičkog stanja dokumenata.

Moramo konstatovati da se u čitavom postupku nisu primjenjivali standardi i procedure predviđene za proces digitalizacije arhivske građe. Kao prvo, nije se svežanj, odnosno katastarska knjiga skenirala u cijelosti (od prve do zadnje korice uveza), što znači da se nije poštovalo da digitalna kopija knjige (dokumenta) mora da bude u cijelosti vjerna originalu. U tom dijelu nisu slijeđeni ni važeći arhivski

propisi, niti međunarodni standardi za digitalnu obradu arhivske građe. Takođe, nisu skenirane one stranice zemljišne knjige koje ne sadrže tekst (strane bez upisa), iako se zna da su u nekoj vrsti izvođenja dokaza ta dokumenta relevantna za sudske procese i presuđivanje. Osim toga, radi uštede vremena i sredstava, firma ARHIMED je preuzela ranije snimljena dokumenta kamerom od strane arhivista, u ovom slučaju iz Istorijskog arhiva Kotor¹⁷.

Skeniranje je radio po jedan izvršilac u svakom arhivskom odsjeku koji je bio angažovan ugovorom od strane pomenute firme. Njima je bilo potrebno određeno vrijeme prije početka rada da ovladaju tehnikom skeniranja i da steknu određenu rutinu u tome, zatim da se dobro upoznaju sa depoom i načinom rukovanja spisima u arhivu, kao i sa arhivskom građom, njenim fizičkim karakteristikama i sadržinom. Odmah se pokazalo da im je neophodna pomoć arhivista počev od one fizičke, tako da je uglavnom po jedan arhivista u svakom od odsjeka tokom trajanja skeniranja svakodnevno iznosio arhivsku građu iz depoa i vraćao je na mjesto nakon završenog snimanja. Uz to su arhivisti u arhivskim odsjecima kontinuirano pružali instrukcije ovom neposrednom izvršiocu kako da rukuje osjetljivom i oštećenom građom i vršili su kontrolu stanja arhivske građe tokom snimanja da bi se preveniralo još veće oštećenje spisa.

U čitavom postupku je jasno da nisu ni u najmanjoj mogućoj mjeri slijeđeni međunarodni standardi vezano za digitalizaciju arhivske građe. Firma ARHIMED očito nije bila upoznata sa njima, ali se pokazalo da ni Državni arhiv nema ni stručna znanja iz ove oblasti, niti svijest o važnosti strateškog planiranja kada se pristupa digitalizaciji arhivske kulturne baštine. Ako bismo, na primjer, analizirali čitav posao u svijetlu UNESCO smjernica, postaje sasvim jasno koliko je grešaka napravljeno u čitavoj proceduri realizacije projekta. Navedimo kako to stoji u smjernicama UNESCO: „...početak bilo kog projekta digitalizacije zahtijeva izradu veoma detaljne strategije koja treba da pruži jasan opis svrhe i ciljeve, da identifikuje opseg aktivnosti (na primjer, fotografije, audiovizuelni materijali, rukopisna građa itd.), obim (na primjer, digitalizacija velikog obima, selektivna digitalizacija, i sl.), strateške pristupe (na primjer, saradnja između institucija, nacionalni resursi, eksterna pomoć), te da definiše metode digitalizacije i primjenjive standarde.“ (*Internet 6*).

Kako smo već objasnili, u opisanom projektu sve se odvijalo stihijno. Ipak, smatramo da je najveći problem što Državni arhiv kao naručilac ovog posla nije postupao profesionalno sa pozicija savremene arhivske prakse. Trebalo je da Arhiv već u pregovaranju sa firmom ARHIMED postavi stručne postulate na kojima se mora odvijati projekat. Može se konstatovati da je, pak, najveći nedostatak to što čitav posao digitalizacije istorijske arhivske građe nije postavljen na partnerstvu između arhivista i informatičara, što bi osiguralo uspjeh projekta na obostranu korist i zadovoljstvo i obezbjedilo bi dobijanje kvalitetnog digitalnog „proizvoda“.

Arhivistima kojima je ostavljeno da rukuju sa ovom digitalnom bazom, uz prethodnu kratku obuku od strane informatičara pomenute firme, pruža izvjesnu olakšicu činjenica da postoji spremnost firme da održava ovu bazu. Informatičari iz firme ARHIMED svjesni su svih mogućih problema u postupku primjene projekta i korišćenja podataka i informacija iz ove novonastale digitalne forme sa zemljišno-knjižnim spisima iz austro-ugarskog perioda. Zbog toga je ARHIMED i nakon završetka projekta ostavio mogućnost da servisira bazu podataka, da unosi ispravke u meta-podacima i da interveniše u slučaju da dođe do nekih iznenadnih zastoja u radu ove baze.

6 Rad sa digitalnom bazom podataka sa zemljišno-knjižnim spisima i planiranje budućeg eksportovanja na Internet

Projektom je bilo predviđeno da digitalizovana građa bude smještena na serveru kojemu bi se pristupalo putem Interneta, uz korišćenje odgovarajuće pristupne šifre. Međutim, nakon zvanične predaje digitalizovane baze podataka na upotrebu, uvidjelo se da mrežna infrastruktura koju koristi Državni

17. Kada je počev od 1997. godine postupno preuzimana arhivska građa Austro-ugarskog katastra od strane Državnog arhiva, u Istorijskom arhivu Kotor za katastarske opštine na teritoriji Kotora i Tivta vršeno je postepeno snimanje zemljišnih knjiga kamerom *Canon EOS 350D Digital* koja je nabavljena putem donacije. Ovo je bilo neophodno raditi, jer se odmah ispostavilo da postoji ogroman broj zahtjeva za korišćenjem ovih spisa u dokazne svrhe i od strane pravnih subjekata, ali i privatnih lica. Snimanje kamerom je rađeno radi izdavanja ovjerenih kopija, a u cilju zaštite ove vrijedne arhivske građe od prevelikog korišćenja originala koji su velikim dijelom u lošem fizičkom stanju, kao i radi predostrožnosti od krađe i drugih zloupotreba. U nedostatku informatičara, kako u odsjeku Istorijski arhiv Kotor, tako i u Državnom arhivu, posao snimanja i naknadne obrade digitalnog zapisa radili su arhivisti ovog arhivskog odsjeka. Firma ARHIMED je preuzela snimke arhivsku građu za tri katastarske opštine.

arhiv¹⁸ nije u stanju da omogući preuzimanje većeg broja datoteka i tzv. „teških fajlova“. Zbog toga je ARHIMED isporučio arhivskim odsjecima po jedan računar na kojem je pohranjen kompletan materijal, tako da za sada digitalizovana baza sa arhivskom građom se može koristiti na hard disku (odvojeno po odsjecima)¹⁹. Treba napomenuti da je u ovoj fazi pristup i uvid korisnicima u digitalizovanu bazu podataka omogućen u čitaonicima u svakom arhivskom odsjeku koji posjeduje zemljišno-knjižnu građu, a pretraživanje se vrši za sada isključivo uz prisustvo arhiviste zaduženog za usluživanje korisnika arhivske građe. Ono što otežava efikasno usluživanje korisnika je to što ne postoji povezanost između baza podataka u arhivskim odsjecima, to jest mogućnost uzajamnog konsultovanja, iako se radi o jedinstvenom arhivskom fondu.

Međutim, još u pregovorima sa firmom ARHIMED neposredno prije početka projekta, razgovaralo se i o mogućnosti da kompletna baza bude postavljena na javni portal, kojemu bi korisnici mogli pristupiti preko svojih korisničkih naloga. Ovo je još uvijek opcija o kojoj se razgovara i koja će možda biti realizovana u neko buduće vrijeme. Ako bi se napravio web portal to bi bilo veoma značajno, jer bi se arhivski odsjeci rasteretili rada sa ovom vrstom korisnika.

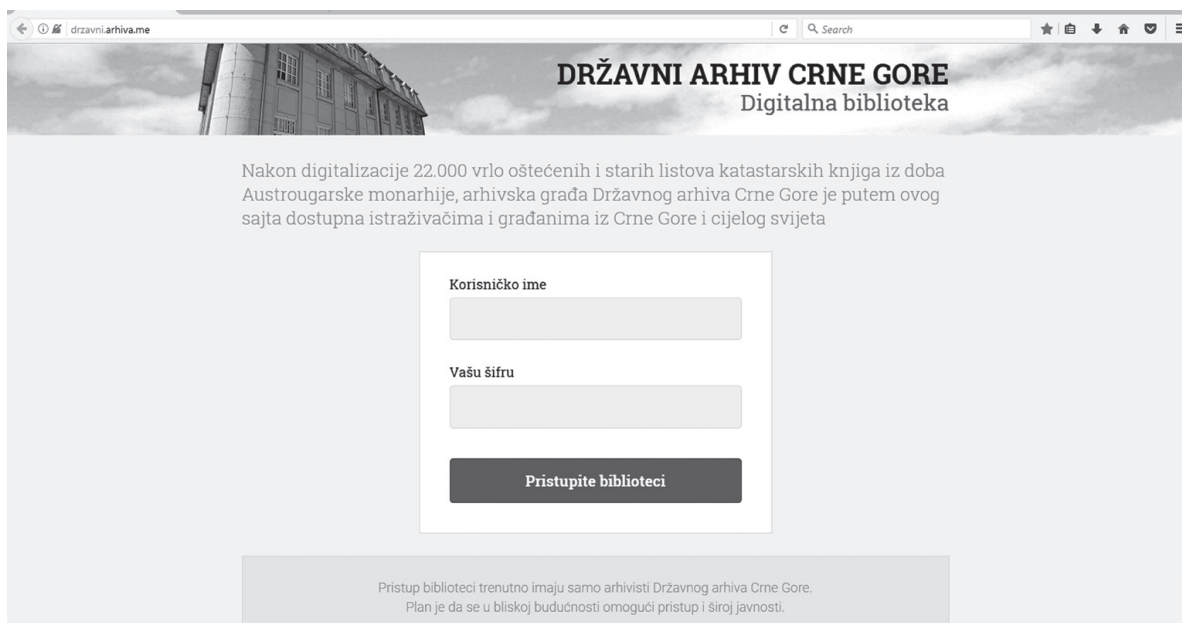
Ipak neke okolnosti nas podsjećaju da to neće biti lako realizovati, a svakako je jasno da treba planirati i obezbjediti veću finansijsku potporu. Za sada je konstatovano da uprkos što je takva mogućnost *online* pristupa neophodna, da ukupna informatička infrastruktura u zemlji još nije spremna za podršku ovakvim web portalima. Uz to neophodno je sagledati i druge činioce koji bi negativno uticali na široku dostupnost ovih spisa putem Interneta. Naime, i sami arhivisti su se na osnovu iskustva u radu sa korisnicima arhivske građe austrijskog katastra mogli uvjeriti da je nivo kompjuterske pismenosti kod većine njih dosta nizak. To znači da ako bi se željelo da se uradi eksportovanje ove digitalne baze podataka na Internet i stvaranje ostalih pretpostavki da se kroz izvorni digitalni format postigne široka dostupnost i potpuni efekat, prethodno bi bilo potrebno ispitati informatički kapacitet korisničke populacije. Sigurni smo da je u Crnoj Gori potrebno osmisliti posebnu strategiju za unaprjeđenje informatičke pismenosti kod ove vrste korisnika i to obavezno obuhvatiti novim projektnim zadatkom.

Potrebno je podvući da je i ovako jednostavno korišćenje ove digitalizovane baze podataka ipak sa oduševljenjem dočekan od strane većine korisnika, između ostalog zbog bržeg i efikasnijeg pribavljanja ovjerenih kopija dokumenata iz arhiva. Premda su mnogi od korisnika tokom određenih zastoja u usluživanju tokom realizacije projekta, pokazivali potpuno nerazumijevanje za potrebu da se arhivska građa, pa i ova koja je bitna za ostvarivanje određenih građanskih prava i sloboda, mora u arhivu zaštititi na pravi način i da se prethodno moraju stvoriti uslovi za njeno bezbjedno i sigurno korišćenje. To nas arhiviste dodatno upozorava o niskom nivou svijesti kod šire populacije o značaju arhivske građe, što u krajnjoj liniji predstavlja opasnost za njenu zaštitu i trajno očuvanje neovisno od formata u kojem se nalazi.

Kako smo već kazali, portalu pristupa arhivist zadužen za rad sa korisnicima uz upotrebu posebnog korisničkog imena i lozinke, nakon čega se otvara prozor za pretragu.

18. Državni arhiv koristi tzv. iznajmljenu mrežu namijenjenu za korišćenje od svih organa uprave uključujući i Vladu. Zbog straha od hakovanja, mreža je strogo kontrolisana, tako da uz to što nije omogućen pristup društvenim mrežama i određenim sajtovima, provajder često blokira bez prethodnog upozorenja i digitalne baze koje su legalne i važne i koje su *online* pristup. Tako su u više navrata blokirali, bez ikakve provjere ili najave web portal Istorijskog arhiva Kotor „Archivum“.

19. Uprava Državnog arhiva raspolaže sa digitalnim bazama spisa iz svih pet arhivskih odsjeka.

Slika 7: Prikaz pristupnog prozora

Slika 8: Prikaz prozorčića za pretragu

Polugodišnje iskustvo u radu sa ovom bazom podataka u Istorijskom arhivu Kotor pokazalo je potpunu opravdanost sredstava uloženi u ovaj projekat kada je u pitanju trajna fizička zaštita ovog vrijednog arhivskog fonda i kada je riječ o bržem usluživanju korisnika. Od trenutka predaje baze podataka na korišćenje arhivskim odsjecima, gotovo u potpunosti je prekinuto fizičko rukovanje originalima, što je za ovu arhivsku građu koja se može smatrati i dijelom svjetske kulturne baštine, od izuzetne važnosti.

7 Istorijski arhivi i pogled u budućnost

Ako se na ovaj projekat gleda sveobuhvatnije, uz sve pobrojane manjkavosti on predstavlja značajan iskorak na polju zaštite, valorizacije i prezentacije pokretne kulturne baštine u Crnoj Gori, u konkretnom slučaju one najosjetljivije - arhivske građe. Rad na digitalizaciji istorijskog arhivskog materijal podrazumijeva određene specifičnosti i po mnogo čemu se razlikuje i u cilju, izvođenju i u finalnom proizvodu od onih postupaka koje arhivi sprovode u rukovanju sa izvornim digitalnim zapisima koji nastaju kod raznih stvaralaca u njihovom obavljanju društvene i privredne djelatnosti. Zato i rad arhivista u istorijskim arhi-

vima u svijetlu primjene novih tehnologija je po mnogo čemu specifičan. Kako smo kazali, istorijski arhivi u suštini ne dolaze u posjed izvornih digitalnih zapisa drugih stvaralaca. Ali digitalizacija starije arhivske građe i njeno prezentiranje kroz razne digitalne forme koje su u stvari tzv. „*newborn*“ digitalni zapisi, nameće obavezu i istorijskim arhivima da budu inventivni i kreativni u korišćenju novih tehnologija, ali i da paralelno razvijaju mehanizme i stvaraju uslove za trajno čuvanje izvornih digitalnih formi koje nastaju kroz sređivanje, obradu i prezentaciju istorijske građe. Dakle, u savremenom dobu ni istorijski arhivi ne mogu da budu pošteđeni rukovanja izvornim digitalnim zapisima i brige oko njihove trajne zaštite. Danas je potpuno jasno da moderno vrijeme iziskuje obrazovanje novog profila arhivista u svim tipovima arhiva i to kao stručnjaka koji su vrsni poznavaoi tradicionalne arhivistike i arhivske prakse, ali i da moraju da imaju određeni kvantum znanja iz oblasti IC tehnologija, čak i oni arhivisti koji su usko specijalizirani za rad sa istorijskom arhivskom građom.

Izvori i literatura

Pejović, Snežana (2010). Arhivi i Web tehnologija : nezaobilazni imperativ modernog doba. U: *Atlanti*, 20, str. 305-321

Pejović, Snežana (2013). *Web portal Istorijskog arhiva Kotor "Archivum"* - prikaz fonda "Spisi vanrednih providura". U: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, pp. 559-576. Maribor : Pokrajinski arhiv

Pejović, Snežana (2013). Digitization of the Archival Fond "Records of the extraordinary Governors for Kotor and Albania during the Venetian Government", and its Web Publishing. In: *Osmanli Coğrafyasi Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi = International Congress of the "Ottoman Geopolitics Management of Cultural Archive Heritage and Role of Land Registry Archives"*. II, str. 577-592

Pejović, Snežana (2015). Između tehnološke realnost, zakonskih propisa i prakse: crnogorski arhivisti pred izazovom dugoročne zaštite e-građe. U: *Atlanti*. 25 (1), pp. 163-174

Pejović, Snežana. (2016). Professional Cooperation between Montenegro and Italy on the Implementation of Italian Software in the Processing of the Archival Material from Kotor Historical Archives. *Bilateral Round Table: Cultural Contacts and Interconnections in the Mediterranean*. Podgorica, 22-23 September 2016

Internet 1: <https://www.ifla.org/files/assets/preservation-and-conservation/publications/digitization-projects-guidelines-me.pdf> (citirano 23.03.2017)

Internet 2 : <http://poincare.matf.bg.ac.rs/iak/iak.htm> (citirano 10.4.2017)

Internet 3: <http://arhivkotor.hdue.it> (citirano 10.04.2017)

Internet 4: http://www.juntadeandalucia.es/cultura/archivos_html/sites/default/contenidos/general/revista/numeros/Numero_5/Galeria/03_05_07_HUSKAMP.pdf (citirano 27.03.2017)

Internet 5: <http://arhimed.me/o-nama> (citirano, 27.03.2017)

Internet 6: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17721%26URL_DO=DO_PRINTPAGE%26URL_SECTION=201.html (citirano 27.03.2017)

SUMMARY

Following the introductory part with adduced general problems related to the broad spectrum of opportunities being offered to archives and archival profession in the modern era of new technology, the paper addresses historical archives and the forms of new-born records created in this type of archives during regular administrative operations, through arrangement and processing of archival material and through the work on protection, evaluation and presentation of historical documents. In the setting of ever so greater domination of information sciences and ICT experts, archival profession tends to be left aside, even when new technologies are applied in this very area. By applying analytical approach to such problems, which are particularly prominent in the underdeveloped countries that Montenegro belongs to, we tried to adduce the experiences of historical archives in creating new-born digital records and their upkeep, or more precisely their durable protection, through some of the examples. We have made special reference to the specific archival material like the Austro-Hungarian Land Register, which is of importance both for science, but also for evidentiary procedure and in the procedure of exercising citizens' rights and freedoms. We have also considered the challenges and problems that become evident in the procedures of adequate protection, as well as during the usage. By adducing that it is of exceptional importance, both for the state and for its citizens to apply contemporary technologies in the procedures of its durable protection, as well as unrestricted use of land registry data, we have described digitization activities undertaken on this type of documents stored with archival departments of Montenegro State Archives. It is with the example of a digitization project that we have

emphasized the importance of literal implementation of international practice and experiences in this field, as well as the necessity of prior planning (short-term and long-term digitization planning, development of cultural heritage digitization strategy on the national level, etc.). Speaking about the experience of archivists from Kotor Historical Archives in their work with digital database, it has been emphasized how necessary it is for archivists to make prior selection and preparation of archival material for digital processing, as well as for its professional processing to be done for the purpose of creating meta-data, with all other necessary activities from the area of computer and archival science respectively. Additionally, the paper specifies the conditions to be met in order for such a document base, as the one of Montenegro State Archives containing land registry records, to be exported to Internet and to make historical archival sources widely accessible. As regards future prospects, new development tendencies in the contemporary age ask for additional education and training of archivists, including the ones whose work concerns historical archival material alone, towards achieving the level of comprehensive information literacy. Close cooperation between archivists and ITC experts needs to be a permanent one. Furthermore, intensive work should be done on raising the level of information literacy among user population.

Typology: 1.02 Review Article

Submitting date: 22.04.2017

Acceptance date: 05.05.2017